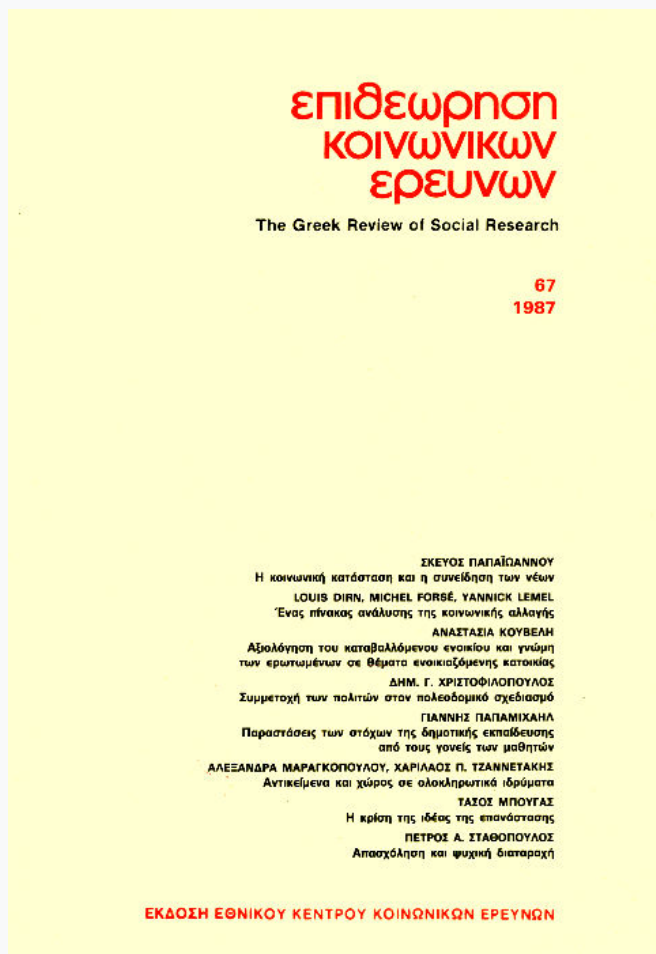

The Greek Review of Social Research

Vol 67 (1987)

67

Ένας πίνακας ανάλυσης της κοινωνικής αλλαγής: μικροκοινωνιολογικές και μακροκοινωνιολογικές τάσεις

Louis Dirn, Michel Forsé, Yannick Lemel

doi: [10.12681/grsr.789](https://doi.org/10.12681/grsr.789)

Copyright © 1987, Louis Dirn, Michel Forsé, Yannick Lemel

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Dirn, L., Forsé, M., & Lemel, Y. (1987). Ένας πίνακας ανάλυσης της κοινωνικής αλλαγής: μικροκοινωνιολογικές και μακροκοινωνιολογικές τάσεις. *The Greek Review of Social Research*, 67, 56–83. <https://doi.org/10.12681/grsr.789>

Louis Dirn, Michel Forsé, Yannick Lemel*

ΕΝΑΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΛΛΑΓΗΣ: ΜΙΚΡΟΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΚΑΙ ΜΑΚΡΟΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ

Η ανάλυση της κοινωνικής αλλαγής αποτελεί αντικείμενο πολλών αποσπασματικών μελετών και μερικών μακροκοινωνιολογικών θεωριών χωρίς να υπάρχει, τις περισσότερες φορές, άμεση σχέση ανάμεσα στα δύο. Τα τελευταία χρόνια, ορισμένοι ερευνητές, που ανήκουν στον μαρξιστικό χώρο, διερεύνησαν και πάλι εμπειρικά τους κύριους μηχανισμούς του καπιταλιστικού συστήματος —πάλη των τάξεων και λογική του τρόπου παραγωγής— χωρίς καθόλου να ασχοληθούν με τους ενδιάμεσους μηχανισμούς. Εάν στραφούμε προς τους επιφανείς προδρόμους της κοινωνιολογικής σκέψης βρίσκουμε σε αυτούς διαφορετικούς τρόπους ανάλυσης της μακροσκοπικής αλλαγής. Ο Tocqueville για παράδειγμα εξηγεί την εξέλιξη των δημοκρατικών κοινωνιών με την πρόοδο της συγκεντρωτικότητας και της ισότητας· ο Weber με την ορθολογικότητα. Αυτοί οι τρόποι ανάλυσης μας επιτρέπουν μεν να προβλέψουμε επιμέρους αλλαγές, αλλά όχι και να αντιληφθούμε τις εξελίξεις της κοινωνίας στο σύνολο της.

ΠΡΟΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Στη δεκαετία του '60, για τη μελέτη της κοινωνικής αλλαγής αναπτύχθηκαν τρία ερευνητικά ρεύματα που δεν ανταποκρίθηκαν όμως στις ελπίδες που είχαν δημιουργήσει.

Η επιτυχία της εθνικής λογιστικής ώθησε μερικούς από τους πρωτοπό-

* «Louis Dirn» είναι το ψευδώνυμο μιας ομάδας ερευνητών που συγκεντρώνονται κάθε Δευτέρα βράδυ στο «Observatoire français des conjonctures économiques» της Fondation Nationale de Sciences Politiques στο Παρίσι. Η ομάδα αυτή αποτελείται από τους: M. Forsé, J.-P. Jaslin, Y. Lemel, H. Mendras, J.-L. Parodi, D. Stoclet, και L. Dubois Fresney.

ρους να σχεδιάσουν τις βάσεις *κοινωνικών μετρήσεων* (comptabilité sociale),¹ οι οποίες, βασισμένες σε διάφορα στατιστικά δεδομένα, συνέβαλαν στη διατύπωση διαγνώσεων σχετικά με την κοινωνική κατάσταση της χώρας. Το ότι αυτά τα δεδομένα θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην κατασκευή κοινωνικών ισολογισμών φαίνεται εκ των υστέρων λίγο αφελές, εκτός εάν περιοριστούμε στη μέτρηση κάποιων ροών, για παράδειγμα των ατόμων που περνούν από μια κατάσταση σε μια άλλη. Αφού εγκαταλείφθηκε για τα κράτη η ιδέα αυτή εφαρμόστηκε στις επιχειρήσεις, όταν ένας νόμος τις υποχρέωνε να παρουσιάζουν μαζί με τον οικονομικό ισολογισμό τους και έναν «κοινωνικό».

Λιγότερο φιλόδοξη, η έρευνα των *κοινωνικών δεικτών*² κίνησε το ενδιαφέρον και κινητοποίησε ορισμένους ερευνητές για πολλά χρόνια. Έτσι, εγκαταλείποντας την ιδέα του «κοινωνικού ισολογισμού» και άρα των ροών, αρκέστηκαν για τη διατύπωση ενός κοινωνικού δείκτη στη δυνατότητα απόδοσής του στην εξέλιξη ενός κοινωνικού φαινομένου. Ακόμα, εάν το κοινωνικό φαινόμενο είναι αντικείμενο μιας κρατικής πολιτικής, ενός σχεδιασμού ή απλώς μιας διοικητικής επέμβασης, ένας καλά κατασκευασμένος δείκτης μας επιτρέπει τον υπολογισμό της αποτελεσματικότητας της κρατικής αυτής ενέργειας. Οι δείκτες που κατασκευάζονται όμως ξεχωριστά και μερικές φορές με διαφορετικές προθέσεις, δεν είναι δυνατόν να αποτελέσουν ένα ομοιογενές σύνολο, ούτε επιτρέπουν να καταλήξει κανείς σε ένα γενικό συμπέρασμα για την κατάσταση μιας χώρας. Ενώ, εάν ήταν επεξεργασμένοι με τον ίδιο τρόπο, θα μπορούσαν να βοηθήσουν σε επιμέρους διακρατικές συγκρίσεις.

Τέλος, η *πρόβλεψη των κοινωνικών φαινομένων* (prospective sociale), όπως και εάν ονομάστηκε, γνώρισε τεράστιο ενθουσιασμό που δεν έσβησε ακόμη. Το πλησίασμα όμως του έτους 2000 καθιστά προσεκτικούς τους συνεργάτες του Daniel Bell που έγραψαν το *The Report on the Year Two Thousands*. Η κοινωνική πρόβλεψη έγινε ρουτίνα στα γραφεία μελετών των Υπουργείων και των μεγάλων επιχειρήσεων, αλλά η ευρεία διάδοσή της, που ο Bertrand de Jouvenel,³ είχε εξαγγείλει δεν έχει ακόμα πραγματοποιηθεί.

Στη δεκαετία του '70 η οικονομομετρία έκανε θεαματικές προόδους και πέρασε από τις αναλύσεις τάσεων και τις προβολές τους στην κατασκευή μοντέλων που επέτρεπαν την απόκρυψη διαφόρων προβλέψεων σχετικά με αναμενόμενες κάμψεις αυτής ή της άλλης τάσης. Με τον τρόπο αυτό θα ήταν δυνατό να σημειωθούν σημαντικές πρόοδοι στην πιστότητα των βραχυπρόθεσμων οικονομικών προβλέψεων. Δυστυχώς, όμως, η αστάθεια της οικονομικής πολιτικής των διαφόρων κρατών και του διεθνούς νομισματικού συ-

1. R. Stone, *Comptabilité démographique et construction des modèles*, Παρίσι, OCDE 1971.

2. J. Delors, *Les indicateurs sociaux*, Παρίσι, SEDEIS, 1971.

3. B. de Jouvenel, *L'art et la conjecture*, Μονακό, Ed. du Rocher, 1964.

στήματος δυσκόλεψε το έργο των ερευνητών που ασχολήθηκαν με τις προβλέψεις, κάνοντάς τες πιο αβέβαιες παρά την τελειοποίηση των εργαλείων τους.

Παράλληλα, οι επιχειρηματίες άρχισαν να ενδιαφέρονται περισσότερο από ποτέ για το περιβάλλον τους και την εξέλιξη των τρόπων ζωής, πράγμα που καθορίζει τον προγραμματισμό της παραγωγής τους. Το γεγονός αυτό συνέτεινε στην ανάπτυξη, εδώ και αρκετά χρόνια, των αναλύσεων των «κοινωνικών συγκυριών» που έχουν αντικείμενο την παρατήρηση των εξελίξεων στις κοινωνικές σχέσεις, κυρίως μέσα στις επιχειρήσεις, προκειμένου να προβλέψουν την εξέλιξή τους βραχυπρόθεσμα και να ισχυροποιήσουν έτσι τη διοίκησή τους.

Έχοντας τον ίδιο στόχο, οι μελέτες αγοράς γνώρισαν κι αυτές μεγάλη ανάπτυξη. Για τη διερεύνηση της αγοράς ενός προϊόντος ή μιας σειράς προϊόντων, σε μια δεδομένη στιγμή, διάφοροι οργανισμοί εγκαθίδρυσαν μηχανισμούς συνεχούς παρακολούθησης των «κοινωνικών πολιτιστικών ρευμάτων» (3sc της Cofremca), των «κοινωνικών τύπων» (CAA) ή πιο απλά των επιθυμιών των Γάλλων (CREDOC) που συμπληρώνονται από τις διεθνείς έρευνες (Eurobaromètre, Risc κτλ.).⁴ Στηριζόμενος σε τέτοιου είδους δεδομένα ο Jean Stoetzel⁵ δημοσίευσε πρόσφατα μια συγκριτική σύνθεση των σύγχρονων αξιών στην Ευρώπη.

Μερικοί οργανισμοί, εγκαταλείποντας τις ψυχοκοινωνιολογικές έρευνες των απόψεων, των στάσεων και των αξιών κατευθύνονται σήμερα όλο και περισσότερο προς την ανάλυση του περιβάλλοντος στο σύνολό του και των εξελίξεών του μεσοπρόθεσμα, με κοινωνιολογικούς όρους. Η προσπάθεια όμως αυτή βρίσκεται ακόμα στα πρώτα της στάδια.

Ήταν αναγκαίο να αναφερθούμε στις προηγούμενες διερευνητικές προσεγγίσεις πριν παρουσιάσουμε τις αρχές και τους σκοπούς μιας άλλης προσπάθειας που σκοπεύει να κατασκευάσει έναν μακροκοινωνιολογικό πίνακα της γαλλικής κοινωνίας και που πρόκειται να πραγματοποιηθεί από την ερευνητική ομάδα «Louis Dign».

Το ερευνητικό αυτό πρόγραμμα θεμελιώνεται πάνω στις εξής τρεις παραδοχές: α) η πρόοδος της κοινωνιολογικής θεωρίας και της γνώσης της γαλλικής κοινωνίας επιτρέπουν την επισήμανση και την απομόνωση των τάσεων της κοινωνικής αλλαγής· β) μερικές από τις τάσεις είναι δυνατόν να εκτιμηθούν με τη βοήθεια ποσοτικών δεικτών, ενώ για άλλες από αυτές μπορούμε να μιλήσουμε με αληθοφάνεια για την κατεύθυνση της εξέλιξής τους

4. A. De Vulpian, «Changements socioculturels et démocratie», *Futuribles*, Νοέμβριος 1984· B. Cathelat, *Les styles de vie des Français 1978-1998*, Παρίσι, Stanké, 1977· R. Inglehart και J.R. Rabier, «Les aspirations s'adaptent aux situations», *Futuribles*, Σεπτέμβριος 1984.

5. J. Stoetzel, *Les valeurs du temps présent: une enquête européenne*, Παρίσι, PUF, 1983.

στηριζόμενοι μόνο σε ποιοτικές μελέτες ή μονογραφίες· και γ) οι τάσεις αυτές διατηρούν μεταξύ τους σχέσεις που είναι δυνατόν να διατυπωθούν ως εξής: «Το Υ επιδρά πάνω στο X περισσότερο απ' ό,τι στο Z και περισσότερο απ' ό,τι το X στο Υ».

Εάν συμφωνήσουμε στις τρεις παραπάνω θέσεις συνεπάγεται ότι είναι δυνατόν να κατασκευάσουμε μια *μήτρα* (matrice) που να παρουσιάζει όλες αυτές τις σχέσεις μεταξύ των τάσεων, ανά δύο, με μια διαδικασία που χρησιμοποιείται συχνά με το όνομα της δομικής ανάλυσης (analyse structurelle).⁶ Ας εξετάσουμε διαδοχικά τις τάσεις και τη μήτρα.

Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΤΑΣΕΩΝ

Στην αρχή καταρτίσαμε έναν κατάλογο που αποτελούνταν από 36 τάσεις. Μια μήτρα με 36 τάσεις είναι εύχρηστη και μπορεί να γίνει κατανοητή με την πρώτη ματιά, γι' αυτό και προσπαθήσαμε να μην ξεπεράσουμε τον αριθμό αυτό. Παρ' όλα αυτά, μια συστηματική εξέταση των διαθέσιμων δεδομένων και των σχέσεων που η καθεμία από τις τάσεις διατηρούσε με τις υπόλοιπες 35, μας έδειξε ότι μερικές από αυτές κάτω από τον ίδιο τίτλο συγκέντρωναν συστατικά στοιχεία που εξελίσσονταν, κατά τα φαινόμενα, με διαφορετικούς τρόπους και κατά συνέπεια διατηρούσαν διαφορετικούς δεσμούς με τις άλλες. Έτσι περάσαμε σέ 81 τάσεις και μέχρις ότου ο κατάλογος αυτός επανεξεταστεί, μας φάνηκε αρκετά ακριβής για να τον χρησιμοποιήσουμε στις αναλύσεις για τις οποίες θα γίνει λόγος πιο κάτω.

Δεν θα παραθέσουμε εδώ τον πλήρη κατάλογο των 81 τάσεων. Καταρχήν λόγω ελλείψεως χώρου αλλά κυρίως γιατί, όπως ο αναγνώστης θα έχει ήδη καταλάβει, η έρευνά μας δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Παρουσιάζουμε στη συνέχεια λοιπόν τους τίτλους των σημαντικότερων ομάδων τάσεων:

- κοινωνική δομή
- αλλαγές στην κοινωνική διαστρωμάτωση, στην ταξική συνείδηση και στην κοινωνική κινητικότητα
- δημογραφικές τάσεις
- τρόποι ζωής, οικιακή οικονομία, μοντέλα των ανδρικών και γυναικείων ρόλων, άτυπη οικονομία
- μετανάστες
- νέες τεχνολογίες
- οργάνωση της επιχείρησης και της εργασίας

6. M. Godet, *Crise de la prévision, essor de la prospective*, Παρίσι, PUF, 1977· M. Godet, *Prospective et planification stratégique*, Παρίσι, Economica, 1985.

- ανεργία και γυναικεία επαγγελματική απασχόληση
- θεσμός του συνδικαλισμού, συμμετοχή και συνδικαλιστικές διαπραγματεύσεις
- κοινωνική ρύθμιση, κανόνες και κώδικες συμπεριφοράς
- πολιτικοί και θρησκευτικοί θεσμοί, πρακτικές και συμπεριφορές
- πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις αναψυχής του ελεύθερου χρόνου
- τοπικότητα και δίκτυα σχέσεων: σχέσεις με τους συγγενείς, σύλλογοι
- μορφές κοινωνικότητας
- εκπαιδευτικό σύστημα, διπλώματα και διδακτικό προσωπικό
- στρατιωτικό σύστημα
- σύστημα υγείας
- σύστημα επικοινωνίας.

Οι ανάγκες της παρουσιάσής μας αυτής επιβάλλουν να ασχοληθούμε πρώτα με τις τάσεις και στη συνέχεια με τις σχέσεις που αυτές διατηρούν μεταξύ τους, αν και δεν είναι δυνατόν να τα μελετήσουμε χωριστά.

Από την ανάλυση της μήτρας και τον προβληματισμό πάνω στις σχέσεις προκύπτει μια αμφισβήτηση των ίδιων των τάσεων. Αυτό το πήγαινε - έλα βρίσκεται ακόμη στα πρώτα του στάδια και η διατύπωση των τάσεών μας φαίνεται, σε μερικές περιπτώσεις, ανεπαρκής. Γι' αυτό μας φάνηκε προτιμότερο να καθορίσουμε τον τρόπο εργασίας μας με τη βοήθεια παραδειγμάτων, παρά να παρουσιάσουμε όλες τις τάσεις που δεν έχουν ακόμα οριστικοποιηθεί και επιπλέον δεν έχουν τον κριτικό μηχανισμό που να τις δικαιολογεί.

Ας πάρουμε, για παράδειγμα, τον τομέα της «θρησκευτικής πρακτικής» (που τον διαχωρίζουμε από τον τομέα των «θρησκευτικών θεσμών», εκκλησίες και αιρέσεις): η τάση που συνήθως αναφέρεται σχετικά με αυτό το θέμα είναι αυτή που αφορά τη μείωση των θρησκευτικών πρακτικών. Ωστόσο, αφού εισαγάγαμε τη μετανάστευση μέσα στο σύστημά μας των τάσεων, υποχρεωθήκαμε να διατυπώσουμε την τάση που αναφέρεται στη θρησκεία ως εξής: «Μείωση της προσέλευσης στη λειτουργία της Κυριακής τόσο στην καθολική όσο και στη διαμαρτυρούμενη εκκλησία. Μείωση των θρησκευτικών γάμων και των βαπτίσεων». Η τάση αυτή διατυπωμένη κατ' αυτόν τον τρόπο θεωρήθηκε καταρχήν αναμφισβήτητη από τον ειδικό με τον οποίο συζητήσαμε. Στη συνέχεια όμως, όταν εξηγήσαμε στον ειδικό ότι θέλουμε να έχουμε τη δυνατότητα να γνωρίζουμε τις σχέσεις που διατηρεί η «μείωση της θρησκευτικής πρακτικής» με όλες τις άλλες τάσεις, έγινε φανερό ότι η προσέγγισή μας ήταν απλοϊκή: Υπάρχει σίγουρα μια γενικότερη μείωση της θρησκευτικής πρακτικής αλλά διαπιστώνουμε παράλληλα την εμφάνιση νέων μορφών πρακτικής, όπως, πιο συγκεκριμένα, τους «νέους οπαδούς», οι οποίοι εμφανίζουν διαφορετικές μορφές στράτευσης και «μοντέρνες» θρησκευτικές πρακτικές. Αυτοί οι «νέοι οπαδοί» αποδείχτηκε ότι ήταν νεοτεριστές, συνέβα-

λαν στην εμφάνιση κοινωνικών κινημάτων και είχαν οπωσδήποτε διαδραματίσει σημαντικό ρόλο όσον αφορά τις εξελίξεις τόσο στο χώρο της εργασίας όσο και στους ρόλους μεταξύ των δύο φύλων. Για τους λόγους αυτούς τους αφιερώσαμε μια ξεχωριστή τάση. Οι 81 τάσεις είναι δυνατόν να ταξινομηθούν με πολλούς τρόπους.

Οι κατηγορίες που παρουσιάστηκαν λοιπόν στον παραπάνω κατάλογο δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιας ανάλυσης αλλά αποτελούν ένα σημείο εκκίνησης. Πολύ γρήγορα, πράγματι, μας φάνηκε αναγκαίο να συζητήσουμε για την υπόσταση κάθε τάσης και να τις ομαδοποιήσουμε κατά τομείς. Οι κατηγορίες δηλαδή αυτού του καταλόγου αντιστοιχούν σε τομείς, όπως αντιλαμβανόμαστε το περιεχόμενό τους, πριν να μελετήσουμε τις σχέσεις που οι τάσεις διατηρούν μεταξύ τους. Πράγματι, οι ομαδοποιήσεις των τάσεων, με βάση την ομοιότητα των σχέσεων που διατηρούν, δεν συμπίπτουν με τον αρχικό μας διαχωρισμό σε τομείς, γεγονός που αποτελεί σημαντικό αποτέλεσμα της μελέτης της μήτρας. Τα «φυσικά μέρη» που σχηματίζει ο δικός μας αυθόρμητος διαχωρισμός σε τομείς διαπερνώνται από αντιφατικές εξελίξεις, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Η ΜΗΤΡΑ ΤΩΝ ΤΑΣΕΩΝ (la matrice des tendances)

Μετά την ολοκλήρωση του καταλόγου των τάσεων, έπρεπε να καθοριστούν οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα σε όλα τα ζεύγη που ανήκουν στο σύνολο (που συμβολίζεται με το E) αυτών των τάσεων. Τοποθετούμε τις τάσεις με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργούν έναν τετραγωνισμένο πίνακα. Οι τάσεις που βρίσκονται σε γραμμή είναι *αιτιακές* (causantes) και αυτές που βρίσκονται σε κολόνα είναι οι *προκαλούμενες* (causées). Όταν γεμίσει ο πίνακας, έχουμε ένα αιτιακό μοντέλο (modèle causal) που εμφανίζεται με τη μορφή μιας τετραγωνισμένης μήτρας, όχι συμμετρικής, με ονομαστικές μεταβλητές.

Η μήτρα αυτή δεν μπορεί να συγκριθεί με ένα οικονομομετρικό μοντέλο, εφόσον ένας μεγάλος αριθμός από τις τάσεις δεν είναι δυνατόν να μετρηθεί ποσοτικά και η απουσία μιας *a priori* ιεράρχησης δεν μας επιτρέπει να αποδώσουμε διαφορετικά βάρη στις συσχετίσεις μεταξύ των τάσεων. Παρ' όλα αυτά, μπορεί να χρησιμοποιηθεί σ' έναν ορισμένο αριθμό στατιστικών επεξεργασιών.

Η *αυτόματη ταξινόμηση* (classification automatique) και η *ανάλυση σε κύριες συνιστώσες* (analyse en composantes principales), που είναι τεχνικές ανάλυσης δεδομένων, επιτρέπουν, μεταξύ άλλων μεθόδων, να συγκροτήσου-

με τις τάσεις σε ομάδες και να εξετάσουμε τις σχέσεις τους. Ακόμα, με τη βοήθεια ενός αλγορίθμου που μοιάζει με τις *αλυσίδες του Μαρκόφ* (chaînes de Marcov) είναι επίσης δυνατό, για μια δεδομένη τάση, να μελετήσουμε, με τη μορφή γραφημάτων, τη δομή των «προηγούμενων» (antécédents) και των επόμενων (conséquents) τάσεων της και να δείξουμε έτσι ποιες είναι οι τάσεις που μ' έναν άμεσο ή έμμεσο τρόπο είναι υπεύθυνες για την τάση που μελετούμε ή αντίστροφα. Μπορούμε επίσης να διαπιστώσουμε πόσο αυτή επηρεάζει απευθείας ή σ' έναν βαθμό η τις άλλες τάσεις.

Εκτός από τη διαγώνιο, η μήτρα συμπεριλαμβάνει 6.319 «κυψελίδες» (cases) πάνω στις οποίες εμφανίζονται 746 πραγματικές συσχετίσεις. Κατά μέσον όρο, μία τάση επηρεάζει άμεσα 9 άλλες (με τυπική απόκλιση 5). Μερικές τάσεις βρίσκονται πολύ πιο πάνω από αυτόν τον αριθμό, όπως η τάση για την «αύξηση των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων και της κοινωνικοπολιτικής σημασίας τους», που προκαλεί 24 τάσεις και προκαλείται από 25. Άλλες, αντίθετα, επηρεάζουν και επηρεάζονται σε μικρότερο βαθμό, όπως, για παράδειγμα, «η αύξηση της κατανάλωσης αγχολυτικών και άλλων παρόμοιων φαρμάκων» που δεν επηρεάζει ή δεν επηρεάζεται παρά μόνον από τρεις τάσεις.

Η σχέση μεταξύ αριθμού αιτίων και αποτελεσμάτων μας δίνει για καθεμία τάση μια ένδειξη σχετικά με τη θέση της μέσα στη δομή της μήτρας. Έτσι, «η αύξηση του αριθμού των εργαζομένων για δικό τους λογαριασμό» είναι έξι φορές πιο *αιτιακή* απ' ό,τι *προκαλούμενη* και αντίθετα «η εμφάνιση μιας μερίδας ψηφοφόρων που δεν ανήκουν ούτε στην παραδοσιακή Δεξιά ούτε στην παραδοσιακή Αριστερά» είναι δώδεκα φορές πιο *αιτιακή* απ' ό,τι *προκαλούμενη*.

Οι στατιστικές αυτές είναι δυνατόν να εφαρμοστούν πάνω στα έμμεσα αποτελέσματα (ή τις αιτίες) μιας τάσης, αλλά δεν μπορούμε να τις παρουσιάσουμε εδώ γιατί θα έπρεπε να επεκταθούμε πολύ. Ας σημειώσουμε μόνον ότι, στις πιο πολλές περιπτώσεις, τα 4/5 «προηγούμενων» (antécédents) και των «επόμενων» (conséquents) μιας τάσης βρίσκονται στον πρώτο, δεύτερο ή τρίτο βαθμό αιτιότητας και ότι έτσι κι αλλιώς δεν ξεπερνάνε ποτέ τον πέμπτο βαθμό.

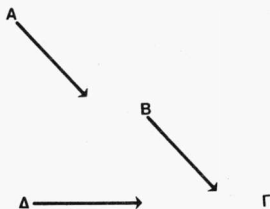
ΚΥΡΙΕΣ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΕΣ ΤΑΣΕΙΣ: ΠΡΩΤΕΣ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ

Θα μπορούσαμε να φανταστούμε ότι μετά την κατασκευή και την εξέταση της *μήτρας*, ορισμένες τάσεις ή μάλλον ορισμένα «πακέτα» τάσεων θα ήταν δυνατόν να απομονωθούν: δηλαδή ότι δεν θα είχαν επιπτώσεις πάνω στις άλλες τάσεις και συνεπώς θα ήταν ανεξάρτητες από αυτές. Στην περίπτωση αυ-

τή η γαλλική κοινωνία θα είχε διαπεραστεί από αυτόνομες και ασύνδετες μεταβολές.

Εάν κάποια τάση δεν είχε καμιά άλλη τάση που να προηγείται από αυτήν, θα παρουσιαζόταν σε σχέση με τις άλλες ως πρωταρχική, δηλαδή ως εξωγενής μεταβλητή όπως λένε οι οικονομομέτρες. Η αντίστοιχη εξέλιξη θα ήταν αυτόνομη και δεν θα επηρεαζόταν σε οποιοδήποτε σημείο από τις άλλες μεταβολές της κοινωνίας, αν και θα είχε επιπτώσεις σε μερικές από αυτές. Καμιά όμως τάση δεν εμπίπτει σ' αυτή την περίπτωση, και όλες έχουν τουλάχιστον μια τάση που προηγείται. Αλλά ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση, τίποτε δεν θα εμποδίζει «πακέτα» τάσεων να βρίσκονται σε μια ανάλογη θέση σχετικά με τις άλλες τάσεις. Όπως βλέπουμε στην παρακάτω γραφική παράσταση (γραφική παράσταση 1), οι τάσεις Α, Β, Γ σχηματίζουν ένα «πακέτο» του οποίου δεν προηγείται άλλη τάση, παρόλο που όλες οι παραπάνω τάσεις (Α, Β, ή Γ), όταν τις πάρουμε χωριστά, έχουν η καθεμία κάποια τάση που να προηγείται. Το πρώτο μας αποτέλεσμα αποκλείει όμως τέτοιου είδους καταστάσεις.

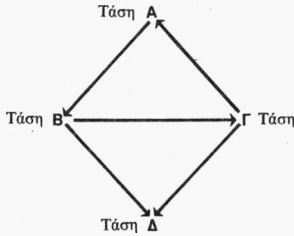
Γραφική παράσταση 1: Ανάλυση ενός αιτιακού γραφήματος σε δύο «πακέτα» από τα οποία το ένα δεν έχει «προηγούμενη» τάση (antécédent).

Στην πραγματικότητα, όλες οι τάσεις είναι εξίσου «σημαντικές» από την άποψη του αιτιακού μοντέλου που υποδηλώνει η μήτρα.

Παρ' όλα αυτά, οι τάσεις θα διαφοροποιηθούν μεταξύ τους σύμφωνα με τη μορφή των επιδράσεών τους πάνω στις άλλες, δηλαδή εάν αυτές γίνονται άμεσα αντιληπτές ή αντίθετα έμμεσα με τη διαμεσολάβηση άλλων τάσεων. Πράγματι, δεχόμαστε αρκετά εύκολα ότι σ' ένα γράφημα όπως αυτό που παρουσιάζεται στη γραφική παράσταση 2, μια πρώτη εξέταση της τάσης Γ είναι δυνατόν να περιορίζεται στις τάσεις Β και Δ και να παραλείπει, τουλάχιστον προσωρινά, την τάση Α. Έτσι, η τάση Α είναι λιγότερο «σημαντική» από τις άλλες τάσεις Β και Δ. Με αυτόν τον ιδιαίτερο τρόπο, θα επισημάσουμε εδώ τις κύριες και δευτερεύουσες τάσεις εξετάζοντας τον αριθμό των προηγούμενων και των επόμενων τους τάσεων.

Γραφική παράσταση 2

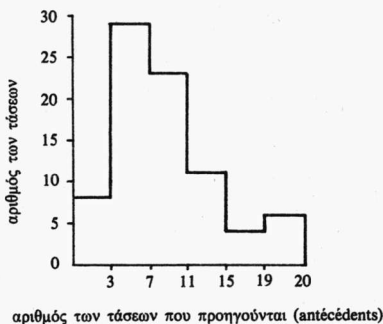
Τα δύο ιστογράμματα (γραφικές παραστάσεις 3 και 4) αποκαλύπτουν μια ασυμμετρία προς την πλευρά των μικρών αριθμών. Εάν είχαμε ένα ισχυρό «πακέτο» κύριων τάσεων και έναν μικρό αριθμό δευτερευουσών, θα αντιμετωπίζαμε μια κανονική κατανομή (*distribution gaussienne*) (το πιο υψηλό «ορθογώνιο» θα βρισκόταν στο κέντρο και θα προχωρούσαμε με φθίνοντα τρόπο προς τ' αριστερά και προς τα δεξιά) και μάλιστα μια κατανομή της οποίας το κέντρο θα είχε μετατοπιστεί προς τα δεξιά. Στην πραγματικότητα, όμως, πέρα από το όριο των τριών προηγούμενων ή επόμενων τάσεων, ο αριθμός αυτών των προηγούμενων ή επόμενων μειώνεται συνεχώς. Κάτω από αυτό το όριο δεν βρίσκουμε παρά ένα 10% της *μήτρας*, πράγμα που αντιπροσωπεύει μια πολύ μικρή απόκλιση (*faible atypie*). Η οικονομία που θα επιτυγχάναμε εάν απομακρύναμε αυτό το 10% και διατηρούσαμε μόνο το υπόλοιπο 90% θα ήταν ασήμαντη και τελικά δεν θα μας επέτρεπε να εξαγάγουμε έναν βασικό πυρήνα.

Ένας άλλος τρόπος θα ήταν επίσης να θεωρήσουμε ως κύριες τάσεις μόνον εκείνες που έχουν ένα μεγάλο αριθμό τάσεων που προηγούνται ή που έπονται —ας πούμε περισσότερες από 20— και να αναρωτηθούμε εάν αυτές αποτελούν μια «μακέτα» της *μήτρας*. Εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο θα έπρεπε να μπορούμε να ανασυνθέσουμε, με τη μεταβατικότητα, το σύνολο της *μήτρας* από αυτή τη μακέτα και μόνο. Σύμφωνα με το κριτήριο αυτό, οι κύριες τάσεις θα ήταν:

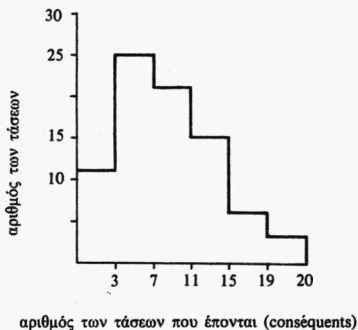
- τάση εξάπλωσης των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων
- μείωση της ταξικής συνείδησης
- διαφοροποίηση των τρόπων ζωής
- ανάπτυξη της άτυπης οικονομίας
- αύξηση των ποσοστών της γυναικείας επαγγελματικής απασχόλησης
- διάδοση και θεσμοποίηση των κοινωνικών κινημάτων
- τοπικός επαναπροσδιορισμός της κοινωνίας
- αύξηση της σημασίας των σωματείων

Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι οι παραπάνω τάσεις είναι εξαιρετικής σημασίας. Ωστόσο, και παρόλο που δεν είναι δυνατό να το δείξουμε εδώ, προσπαθώντας να ανασυγκροτήσουμε τη μήτρα με βάση αυτές τις οκτώ τεράστιες κοινωνικές αλλαγές, δεν συναντούμε όλες τις άλλες τάσεις και τους συσχετισμούς που υπάρχουν. Δεν είναι δυνατόν να υπάρχει μοντέλο κοινωνικής αλλαγής που να περιορίζεται σε μερικές μόνο κύριες τάσεις. Για τη συνολική διάγνωση της κοινωνικής αλλαγής, είναι απαραίτητο λοιπόν οι αναλύσεις να αναφέρονται συστηματικά στο σύνολο της μήτρας και να λαμβάνουν υπόψη τους όλες τις εξελίξεις.

Γραφική παράσταση 3: Ιστόγραμμα των τάσεων που προηγούνται (antécédents)

Γραφική παράσταση 4: Ιστόγραμμα των τάσεων που έπονται (conséquents)

Μια «μακροκοινωνιολογική τάση» είναι μια ομάδα τάσεων που συγκεντρώνει κύριες τάσεις, ομοιογενείς μεταξύ τους και ετερογενείς σε σχέση με τις άλλες. Ένας τρόπος για να τις εντοπίσουμε συνίσταται στο να αναζητήσουμε τις *κυκλικές κινήσεις* (circulavités). Ένα «πακέτο» τάσεων, οι οποίες διατηρούν ισχυρές σχέσεις μεταξύ τους, δηλαδή που συνδέονται πιο ισχυρά μεταξύ τους απ' ό,τι με τις τάσεις που βρίσκονται έξω από το «πακέτο» μας υποδεικνύει την ύπαρξη μιας «μακροκοινωνιολογικής τάσης». Θα μπορούσαμε να φανταστούμε ότι για τη διερεύνηση μειωμένων μακετών της μήτρας θα ήταν δυνατόν να χρησιμοποιήσουμε μειωμένες μορφές του μοντέλου εμπνεόμενοι από τις μεθόδους που χρησιμοποιούν οι οικονομομέτρεις.

Λαμβάνοντας όμως υπόψη τις σοβαρές αμφιβολίες που υπάρχουν σχετικά με την ύπαρξη και *a fortiori* την έκταση των συσχετίσεων υιοθετήσαμε μια προσέγγιση περισσότερο εμπειρική.

Η αναζήτηση των «μακροκοινωνιολογικών τάσεων» γίνεται πράγματι με την ομαδοποίηση των τάσεων ανάλογα με τον αριθμό των ίδιων *προηγούμενων* και *επόμενων* τους τάσεων. Μας φάνηκε όμως προτιμότερο να μελετήσουμε απευθείας το πρόβλημα αυτό καθώς και τη δομή της *μήτρας* με τεχνικές ανάλυσης δεδομένων. Ένας πρώτος τρόπος προσέγγισης συνίσταται στο να μελετήσουμε την ομοιότητα ανάμεσα στις τάσεις που βρίσκονται στις γραμμές ή στις κολόνες. Εάν δύο γραμμές είναι ομοιογενείς (σε σχέση μ' ένα δείκτη του οποίου ο ορισμός πρέπει να καθοριστεί), αυτό σημαίνει ότι έχουν τα ίδια αποτελέσματα πάνω στο σύνολο των άλλων τάσεων. Εάν δύο κολόνες είναι ομοιογενείς, οι δύο τάσεις που τους αντιστοιχούν προκαλούνται από το ίδιο σύνολο τάσεων. Μπορούμε ακόμη να μελετήσουμε την ομοιογένεια μεταξύ των τάσεων που θεωρούνται ως ιδιαίτερα «αντικείμενα» συνδέοντας τη γραμμή με την κολόνα για κάθε τάση. Έτσι, καταλήγουμε σε μια νέα μήτρα που έχει πάντα 81 γραμμές αλλά 162 κολόνες. Εάν πάλι δύο από αυτές τις γραμμές μπορούν να κριθούν ομοιογενείς, συμπεραίνουμε ότι οι δύο αντίστοιχες τάσεις έχουν συνολικά τα ίδια αποτελέσματα και προκαλούνται από τους ίδιους παράγοντες.

Το πρόβλημα που συναντούμε για την πραγματοποίηση αυτής της διερεύνησης είναι ο ορισμός ενός *δείκτη εγγύτητας* (indice de proximité) των γραμμών, δηλαδή ο ορισμός της ομοιογένειας. Οπωσδήποτε, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι υπάρχει εδώ ένα ποσοστό αυθαιρεσίας. Όλες οι ταξινομήσεις που κάνουμε στηρίζονται σε αυστηρές μεθόδους αλλά ξεκινούν από έναν συμβατικό ορισμό της ομοιογένειας. Ο ορισμός αυτός αποτελεί εξάλλου αντικείμενο της «φιλοσοφίας» και αντιστοιχεί στη μορφή των δεδομένων που εξετάζουμε. Βέβαια, υπάρχει δυνατότητα να συγκρίνουμε αποτελέσματα αναλύσεων που στηρίζονται σε διαφορετικούς *ορισμούς εγγύτητας* (constructions

de la proximité), αλλά παραμένει το ζήτημα ότι κανένας δεν μπορεί να θεωρηθεί ο καλύτερος δυνατός.

Ένα από τα κυριότερα προβλήματα είναι να κατανοήσουμε εάν η ταυτόχρονη απουσία ενός ίδιου χαρακτήρα μεταξύ δύο αντικειμένων μπορεί να θεωρηθεί παράγοντας ομοιότητας. Για παράδειγμα, μπορούμε να συμπεράνουμε από το γεγονός ότι ένα σπίτι και μια αρκούδα επειδή δεν έχουν πτερύγια μοιάζουν; Ναι, εάν αυτό μας χρησιμεύει να διαχωρίσουμε τα ψάρια απ' όλα τα άλλα αντικείμενα, και όχι εάν θέλουμε να διαχωρίσουμε τα έμψυχα από τα άψυχα όντα. Πρέπει δηλαδή να δώσουμε προτεραιότητα στην ταυτόχρονη παρουσία ενός όμοιου χαρακτήρα ή πρέπει να τον αντιμετωπίσουμε με τον ίδιο τρόπο όπως και την ταυτόχρονη απουσία; Ή μήπως δεν πρέπει να λάβουμε υπόψη μας παρά μόνον αυτή; Ο μαθηματικός θα μπορούσε σε όλες αυτές τις περιπτώσεις να κατασκευάσει *δείκτες ομοιότητας* που θα χρησιμοποιηθούν για τη δημιουργία του μοντέλου (modélisation), χωρίς να υπάρχει *a priori* λύση στο πρόβλημα αυτό.

Ωστόσο ο τύπος των δεδομένων που έχουμε να εξετάσουμε μας προτρέπει μάλλον να σκεφτούμε ότι δεν πρέπει να δώσουμε μεγάλη σημασία στην ταυτόχρονη απουσία. Από τη σκοπιά της αιτιότητας, δύο φαινόμενα που δεν έχουν ταυτόχρονο αποτέλεσμα πάνω σ' ένα άλλο φαινόμενο δεν είναι απαραίτητα παρόμοια. Αντίθετα, όταν συμβαίνει κάτι τέτοιο, μπορούμε να πούμε ότι αυτά μοιάζουν. Έτσι συγκρατήσαμε ως *δείκτη ομοιότητας* (indice de similarité) μια παραλλαγή του δείκτη του Jaccard (indice de Jaccard) που ακριβώς δεν λαμβάνει άμεσα υπόψη του την ταυτόχρονη απουσία και ανταποκρίνεται στον μαθηματικό ορισμό της «απόστασης».

Οι ομάδες που μπορούμε να συγκροτήσουμε με βάση τα αποτελέσματα αποτελούν σταθερές μορφές των «βασικών τύπων» (types de base) με την έννοια του Van Meter. Σχετικά αμετάβλητοι από τη μια τεχνική στην άλλη οι «βασικοί τύποι» που θα ξεχωρίσουμε δεν αποτελούν λοιπόν στατιστικές κατασκευές συνδεδεμένες με αυτή ή την άλλη μέθοδο, αλλά φαίνεται ότι αντιστοιχούν πλήρως σε αρχές δόμησης των συσχετίσεων μεταξύ των τάσεων. Είναι αδύνατο όμως να αποδείξουμε εδώ την έλλειψη μεταβλητότητας. Ο αναγνώστης μπορεί να διαμορφώσει μια ιδέα για τις «αποδείξεις» που θα ήταν δυνατόν να προβάλλουμε, εξετάζοντας κάτω από αυτήν την οπτική γωνία τα αποτελέσματα της εφαρμογής μιας *ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες* η οποία παρουσιάζεται πιο κάτω. Μπορούμε λοιπόν να μιλούμε για «μακροκοινωνιολογικές τάσεις» και να απαντήσουμε θετικά στην ερώτηση που τέθηκε στον τίτλο αυτού του κεφαλαίου.

Δώδεκα ομάδες τάσεων

Αφού πραγματοποιήσαμε την ανάλυση που παρουσιάσαμε πιο πάνω, ταξινομήσαμε εκ νέου τις τάσεις σε δώδεκα ομάδες.

Πρόκειται καταρχήν για στατιστικές κατασκευές που προήλθαν από την εφαρμογή τεχνικών ανάλυσης δεδομένων. Όπως ήδη παρατηρήσαμε, οι κατασκευές αυτές δεν εξαρτώνται πολύ από την ιδιαίτερη τεχνική που χρησιμοποιείται και αντιστοιχούν, αναμφίβολα, εξαιτίας αυτού του γεγονότος, σε παράγοντες που δομούν κατά κύριο λόγο την οργάνωση των συσχετίσεων μεταξύ των τάσεων. Από τεχνικής απόψεως οι 12 ομάδες τάσεων που εμφανίστηκαν είναι αποτελέσματα μιας *ιεραρχικής δενδροειδούς ανάλυσης* που χρησιμοποιεί τον αλγόριθμο του «μέγιστου - ελάχιστου» (*analyse hiérarchique arborescente utilisant l'algorithme du saut maximal*).

Καθεμία από τις ομάδες αυτές αποτελεί μια «μακροκοινωνιολογική τάση». Προκειμένου λοιπόν για μια δική μας ερμηνεία η οποία προκύπτει από την επίλογη των κοινωνικών χαρακτηριστικών των κύριων τάσεων που βρίσκονται συγκεντρωμένες στην ίδια ομάδα, οι ονομασίες που προτείνονται για τις δώδεκα ομάδες είναι οι εξής:

1. Νέες πολιτισμικές αξίες των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων
2. Ανάπτυξη των εκδηλώσεων αναψυχής του ελεύθερου χρόνου
3. Ανάπτυξη της τοπικής ζωής
4. Μετασχηματισμός των συμβασιακών σχέσεων εργασίας
5. Ανάπτυξη των ενδιάμεσων ρυθμίσεων
6. Κοινωνική αποδιοργάνωση
7. Περιθωριοποίηση
8. Ανεξαρτησία των γυναικών
9. Αύξηση της συναίνεσης
10. Άνοδος του επιπέδου εκπαίδευσης των Γάλλων
11. Αύξηση των δαπανών για την υγεία
12. Εξασθένηση της αυταρχικότητας

Θα εξετάσουμε στη συνέχεια το περιεχόμενο καθεμιάς από αυτές τις μακροκοινωνιολογικές τάσεις.

1. Εξάπλωση νέων πολιτισμικών αξιών των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων

Η ομάδα αυτή των τάσεων θα ήταν δυνατόν να ονομαστεί και «διόγκωση των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων» εφόσον εντάσσονται σε αυτήν όλες οι τάσεις που έχουν σχέση με την εξάπλωση των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων και τη μείωση της ταξικής συνείδησης.

Συμπεριλαμβάνονται όμως σ' αυτήν και ορισμένες τάσεις που δεν έχουν σχέση (άμεσα τουλάχιστον) με τα κοινωνικά στρώματα αλλά, αντίθετα, αφορούν τις διάφορες μορφές κοινωνικών σχέσεων (μορφές κοινωνικότητας, ανάπτυξη και εξάπλωση των σωματείων και των κοινωνικών κινημάτων), καθώς επίσης και ορισμένες ιδιαίτερες ιδιαιτερότητες των τρόπων ζωής (διαφοροποίη-

ση των καταναλωτικών πρακτικών, ενίσχυση των ενδοοικογενειακών σχέσεων, εξάπλωση της μικρής ιδιοκτησίας).

Σε γενικές γραμμές, όλες οι παραπάνω τάσεις έχουν σχέση με τη διάδοση τρόπων συμπεριφοράς που χαρακτηρίζουν τα μεσαία κοινωνικά στρώματα. Αντίθετα, δεν περιλαμβάνονται εδώ κάποιες άλλες τάσεις όπως, για παράδειγμα, «η επικράτηση του μοντέλου οικογένειας με δύο παιδιά», που αναφέρεται στη διάδοση ενός καινούργιου τρόπου συμπεριφοράς, που, όπως φαίνεται, αποτελεί ένα γενικότερο φαινόμενο, την κοινωνική προέλευση του οποίου δεν είναι δυνατόν να προσδιορίσουμε. Είναι προφανώς σκόπιμο να εντάξουμε με τα μεσαία κοινωνικά στρώματα. Θα πρέπει όμως να δώσουμε μεγαλύτερη έμφαση στη διάδοση των νέων τρόπων ζωής των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων απ' ό,τι στην ενίσχυση της κοινωνικής ή πολιτικής τους επιρροής.

2. Ανάπτυξη των εκδηλώσεων αναψυχής του ελεύθερου χρόνου

Στην ομάδα αυτή συναντώνται όλες οι τάσεις που έχουν σχέση με τις εκδηλώσεις αναψυχής του ελεύθερου χρόνου: πολιτισμικές εκδηλώσεις, αθλητικές δραστηριότητες (σπορ), ταξίδια.

Όλες αυτές οι τάσεις έχουν τα ίδια *επόμενα*. Το γεγονός αυτό δεν είναι και τόσο αξιοπερίεργο, παρόλο που δεν το είχαμε εξαρχής αντιληφθεί, ότι δηλαδή είναι δυνατόν να αντιμετωπίζονται ως σχετικά ισοδύναμες η ανάπτυξη των αθλητικών δραστηριοτήτων με την αύξηση της προσέλευσης στο θέατρο ή στην όπερα.

Στην ομάδα αυτή των τάσεων βρίσκουμε επίσης τις τάσεις για την «αύξηση του ελεύθερου χρόνου» και λιγότερο άμεσα την «ανάπτυξη των συμπληρωματικών πηγών εισοδήματος». Όπως φαίνεται, από το ένα μέρος διακρίνουμε την ανάπτυξη των μέσων που συνέβαλαν στην εξάπλωση των εκδηλώσεων αναψυχής —περισσότερος ελεύθερος χρόνος, ευκολότερη πρόσβαση σε δίκτυα προσφοράς (πιθανή ερμηνεία της τάσης «αύξηση των συμπληρωματικών πηγών εισοδήματος»), μεγαλύτερη γεωγραφική κινητικότητα—, ενώ από το άλλο μέρος εντοπίζουμε τις τάσεις που είναι σχετικές με την αύξηση των διαφόρων μορφών εκδηλώσεων αναψυχής έξω από το σπίτι.

Οπωσδήποτε, η ύπαρξη μιας ομάδας τάσεων σχετικά με την «ανάπτυξη των εκδηλώσεων αναψυχής» δικαιώνει *a posteriori* τους κοινωνιολόγους, οι οποίοι αντιμετωπίζουν τον «ελεύθερο χρόνο» ως αυτόνομο τομέα της κοινωνιολογίας.

3. Ανάπτυξη της τοπικής ζωής

Για να παρουσιάσουμε την ομάδα αυτή είναι πιο απλό να αναφερθούμε στη σύνθεσή της:

- Διαφοροποίηση των μέσων μαζικής επικοινωνίας: τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και η διαφήμιση αποκτούν ολοένα και περισσότερη σημασία στην καθημερινή ζωή. Σιγά σιγά διαφοροποιούνται και διαδραματίζουν έναν ρόλο εκπαιδευτικό όλο και πιο σημαντικό.
- Τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας: τα τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας και η τοπική διαφήμιση ενισχύονται.
- Επιστροφή και εγκατάσταση στα μικρά επαρχιακά κέντρα: ανάπτυξη των μικρών επαρχιακών πόλεων και προαστίων των μεγάλων αστικών κέντρων, στα όρια των αγροτικών περιοχών, με παράλληλη αυτονομήσή τους από το κέντρο της πόλης.
- Αύξηση του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών.
- Ηθική στράτευση (militantisme moral): ανάπτυξη των άτυπων μορφών συμμετοχής στην τοπική διαχείριση και στις υπηρεσίες.
- Τα δίκτυα σχέσεων με τους γείτονες και τους συγγενείς ενισχύονται και διαπλέκονται.
- Φορείς τοπικής εξουσίας (notables): αύξηση και διαφοροποίηση (μέσω των συλλόγων) των τοπικών φορέων εξουσίας και των πελατειακών τους σχέσεων.
- Γιορτές: αύξηση των ευκαιριών για γιορτές καθώς και των διαφόρων μορφών κοινωνικών σχέσεων και εκδηλώσεων (ιδιωτικές και δημόσιες γιορτές).

Όπως διαπιστώνουμε, ο όρος «τοπικός» είτε υπάρχει στον τίτλο των τάσεων είτε υπονοείται. Έτσι «οι φορείς τοπικής εξουσίας», οι οποίοι εξ ορισμού εμφανίζονται ως οι μεσάζοντες ανάμεσα στην τοπική και τη συλλογική κοινωνία, καθώς και η τάση που αναφέρεται στην «αύξηση των κοινωνικών σχέσεων με τους γείτονες» συνδέονται στενά με την τοπική οργάνωση της κοινωνίας. Εξάλλου, οι δύο τάσεις που αφορούν αφ' ενός τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και αφ' ετέρου τις γιορτές, θα ήταν δυνατόν να μην περιλαμβάνονται στην ομάδα αυτή. Η παρουσία τους όμως εδώ μας υπενθυμίζει ότι θα πρέπει να μελετήσουμε τη θέση που κατέχει ο «τοπικός» παράγοντας στη λειτουργία τους.

4. Μετασχηματισμός των συμβασιακών σχέσεων εργασίας

Οι κύριες τάσεις που αφορούν την εξέλιξη των επιχειρήσεων και των συνδικαλιστικών οργανώσεων, την αγορά εργασίας καθώς και τα εισοδήματα των

νοικοκυριών, είναι σχεδόν όλες συγκεντρωμένες σε τρεις μεγάλες ομάδες με τις οποίες θα ασχοληθούμε τώρα.

Έτσι, το σύνολο των μακροκοινωνιολογικών τάσεων Δ, Ε και ΣΤ αντιστοιχεί σε μερικές από τις τάσεις του αρχικού καταλόγου, αλλά δεν προτείνεται εδώ ο ίδιος διαχωρισμός, πράγμα που έχει αποτέλεσμα την αλλαγή της έννοιάς τους.

Η μακροκοινωνιολογική τάση «μετασχηματισμός των συμβασιακών σχέσεων εργασίας» αποτελείται από δύο σύνολα. Το πρώτο σύνολο περιλαμβάνει τις βασικές τάσεις που υπογραμμίζουν την αύξηση του κατακερματισμού της αγοράς εργασίας, δηλαδή αντιστοιχεί στις διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στην αγορά εργασίας.

Στο δεύτερο σύνολο, βρίσκουμε «την αύξηση της αγοραστικής δύναμης», τα φαινόμενα που έχουν σχέση με την προσωρινότητα της μη εξειδικευμένης εργασίας καθώς και την τάση διαφοροποίησης των ωραρίων εργασίας. Η λογική αυτού του συνόλου θα μπορούσε να είναι η παρακάτω: πρόκειται, εν μέρει, για φαινόμενα που συναντούμε εξετάζοντας το πρώτο σύνολο αλλά κάτω από την οπτική γωνία της συγκεκριμένης ερμηνείας τους όσον αφορά τους μισθωτούς.

Θα μπορούσαμε, δηλαδή, να μιλήσουμε για «εξατομίκευση των συμβάσεων εργασίας», δείχνοντας με τον τρόπο αυτό την ολοένα μεγαλύτερη ποικιλία και διαφοροποίηση που παρουσιάζουν οι εργασιακές σχέσεις και οι συνθήκες εργασίας.

Οπωσδήποτε η ουδέτερη έκφραση «εξατομίκευση της εργασίας» δεν μας δείχνει από μόνη της την αρνητική πλευρά (απώλεια των εγγυήσεων, υποβάθμιση των συνθηκών εργασίας) ή τη θετική πλευρά (απελευθέρωση από τις θεσμικές δεσμεύσεις) της τάσης αυτής.

Η σύγκλιση λοιπόν των τάσεων της «εξατομίκευσης των συμβάσεων εργασίας» δικαιολογεί το όνομα που διαλέξαμε γι' αυτή τη μακροκοινωνιολογική τάση.

5. Ανάπτυξη των ενδιάμεσων ρυθμίσεων

Ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον φαινόμενο που παρατηρούμε στην ομάδα αυτή είναι ότι συνυπάρχουν εδώ δύο είδη τάσεων.

Το πρώτο είδος εξετάζει τη λειτουργία της εργασίας και οι κύριες τάσεις που συναντούμε αντιστοιχούν στις νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας: ανάπτυξη αυτόνομων ομάδων και βελτίωση των συνθηκών εργασίας (γεγονός που διαφαίνεται από τη βελτίωση του αριθμού των εργατικών ατυχημάτων), καθώς επίσης και εμφάνιση των αυτόματων μηχανών.

Το δεύτερο είδος μας δείχνει τη σημαντική θέση που κατέχουν στο αι-

τιακό μας σύστημα η ενίσχυση του θεσμικού ρόλου των συνδικαλιστικών οργανώσεων και η αύξηση των τοπικών παραγόντων στο πολιτικοδικαστικό σύστημα. Θα μπορούσαμε ακόμη να μιλήσουμε για ανάπτυξη ενδιάμεσων εξουσιών.

Η προσέγγιση των δύο αυτών ειδών τάσεων μας κάνει να σκεφτούμε ότι η εξέλιξη της εσωτερικής οργάνωσης της εργασίας μέσα στις επιχειρήσεις έχει κοινά σημεία με την εξέλιξη των διαφόρων μορφών εξουσίας μέσα στην κοινωνία. Άλλωστε διερωτάται κανείς: και στις δύο αυτές περιπτώσεις δεν είναι αναγκαία κάποια μορφή κοινωνικής αναδιοργάνωσης που θα παραχωρεί στους τοπικούς φορείς ή στους άμεσα ενδιαφερόμενους περισσότερη αυτονομία;

6. Κοινωνική αποδιοργάνωση

Είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε από την αρχή ότι η ομάδα αυτή των τάσεων εξετάζει τα φαινόμενα κοινωνικής αποδιοργάνωσης στο χώρο της εργασίας ενώ η επόμενη μακροκοινωνιολογική τάση εξετάζει τα «περιθωριακά κοινωνικά φαινόμενα» και την κοινωνική αποδιοργάνωση έξω από το χώρο της εργασίας.

Ας υπενθυμίσουμε ότι ο διαχωρισμός των δύο αυτών ομάδων τάσεων ήταν αποτέλεσμα της ανάλυσης και όχι μιας *a priori* επιλογής. Τα διάφορα φαινόμενα κοινωνικής αποδιοργάνωσης, τα οποία παρατηρούνται στην κοινωνία, δεν έχουν τα ίδια προηγούμενα και επόμενα όταν πραγματοποιούνται σε διαφορετικούς χώρους (δηλαδή στο χώρο της εργασίας και έξω από αυτόν).

Έτσι, η τάση που αντιστοιχεί στο φαινόμενο της αύξησης της εγκληματικότητας δεν συμπίπτει με την κύρια τάση που αναφέρεται στην αύξηση των καταχρήσεων των υπαλλήλων.

Ακόμα, στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται και οι τάσεις που αφορούν την αύξηση της ανεργίας, τη μείωση των νέων εγγραφών στα συνδικάτα, την αυτονόμηση και τη σημαντική μείωση των συγκρούσεων, καθώς επίσης και την ανάπτυξη της άτυπης οικονομίας.

Όλες οι παραπάνω τάσεις έχουν η καθεμιά τους διαφορετικές οικονομικές συνέπειες. Παρ' όλα αυτά εμφανίζονται τα ίδια προηγούμενα και επόμενα σε σχέση με τις κοινωνικές εξελίξεις.

Στην ίδια ομάδα βρίσκουμε ακόμα τις διάφορες όψεις της αποδόμησης ενός οικονομικού συστήματος που είναι οργανωμένο γύρω από την αγορά, την πλήρη απασχόληση και την ισορροπία των εξουσιών ανάμεσα στις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργοδοτών, σ' αυτές των εργατών και της κρατικής εξουσίας.

7. Περιθωριοποίηση

Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται αφ' ενός οι τάσεις που έχουν σχέση με τις δυσκολίες ενσωμάτωσης στη γαλλική κοινωνία των μεταναστών και των παιδιών τους και αφ' ετέρου η τάση που αντιστοιχεί στην αύξηση της μικρής εγκληματικότητας. Εξάλλου, η αιτία σύνδεσης των δύο αυτών τάσεων δεν έγκειται στο ότι υπάρχουν ανάμεσά τους δεσμοί αιτίας και αποτελέσματος αλλά γιατί τα προηγούμενα και ακόμη περισσότερο τα επόμενα των δύο αυτών ομάδων τάσεων επιδρούν σχεδόν με τον ίδιο τρόπο στην εξέλιξη της γαλλικής κοινωνίας. Το κοινό φαινόμενο μας φαίνεται ότι είναι οι δυσκολίες ενσωμάτωσης που συναντά μια μεγάλη μερίδα κατοίκων, μεταναστών και μη, πράγμα που δικαιολογεί την ονομασία που δώσαμε στη μακροκοινωνιολογική αυτή τάση.

8. Ανεξαρτησία των γυναικών

Η ομάδα αυτή περιλαμβάνει περισσότερες από δέκα κύριες τάσεις οι οποίες είναι δυνατόν να χωριστούν σε τρεις υποομάδες.

α) Η πρώτη υποομάδα περιλαμβάνει τις τάσεις που έχουν σχέση με τη μείωση της γεννητικότητας, την αύξηση του αριθμού των άγαμων και των διαζευγμένων· οι τάσεις αυτές συνδέονται άμεσα με την αύξηση της μισθωτής εργασίας.

β) Στη δεύτερη υποομάδα βρίσκουμε τις τάσεις που έχουν σχέση με την αύξηση της γυναικείας επαγγελματικής απασχόλησης και της κοινωνικής κινητικότητας και αυτές που αφορούν την εξάπλωση των οικιακών δραστηριοτήτων παράλληλα με τη διείσδυση των καταναλωτικών πρακτικών μέσα στην οικογένεια.

γ) Στην τρίτη τέλος υποομάδα περιλαμβάνονται όλες οι τάσεις που είναι σχετικές με την αύξηση της συμβίωσης χωρίς γάμο, τις μεταβολές με την έννοια της διαφοροποίησης των μοντέλων των γυναικείων και ανδρικών ρόλων μέσα στην οικογένεια, καθώς και την εμφάνιση ειδικών μορφών ανεργίας ανάμεσα στους νέους και στις γυναίκες και την εξασθένηση των ιδιομορφιών στον τρόπο ζωής των στρατιωτικών.

Γίνεται φανερό λοιπόν ότι όλες οι τάσεις που αναφέραμε συνδέονται, ως επί το πλείστον, με τους ρόλους και τη θέση της γυναίκας μέσα στην κοινωνία, πράγμα που είναι προφανές για τις τάσεις «μείωση της γεννητικότητας» και «αύξηση της γυναικείας επαγγελματικής απασχόλησης». Η σχέση αυτή γίνεται λιγότερο φανερή σε άλλες περιπτώσεις για τις οποίες πρέπει να αποδειχτεί η λογική της ερμηνείας που δίνουμε, ώστε να φανεί ότι η ανάλυσή μας αυτή είναι σωστά θεμελιωμένη και ότι ακριβώς είναι δυνατόν να εφαρμοζείται και σε περιπτώσεις λιγότερο εμφανείς.

Έτσι, η τάση που σχετίζεται με την «εξασθένηση των ιδιομορφιών του τρόπου ζωής των στρατιωτικών» φαίνεται να συνδέεται με την άρνηση των συζύγων των στρατιωτικών να εκπληρώσουν τον παραδοσιακό τους ρόλο και να αποδεχτούν τις δυσκολίες και τη γεωγραφική κινητικότητα που επιβάλλει το επάγγελμα των στρατιωτικών. Ακόμα, η τάση για την «αύξηση και αλληλεπίδραση των καταναλωτικών πρακτικών και των οικιακών δραστηριοτήτων» συνδέεται με τη μεγαλύτερη ή μικρότερη συμμετοχή των γυναικών στις οικιακές εργασίες. Όσον αφορά την αύξηση της μισθωτής εργασίας (δηλαδή τη μείωση όσων εργάζονται για δικό τους λογαριασμό) πρέπει να την ερμηνεύσουμε συνδέοντάς τη με την αύξηση της γυναικείας επαγγελματικής απασχόλησης.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε, λοιπόν, ότι όλες οι τάσεις που συγκεντρώθηκαν εδώ αναφέρονται στη θέση των γυναικών. Η μία υποομάδα σχετίζεται με την επαγγελματική τους κατάσταση, ενώ οι άλλες δύο με την οικογενειακή. Ονομάσαμε την πρώτη υποομάδα «εξασθένηση του θεσμού της οικογένειας» (défamilitation), τη δεύτερη «γυναικεία επαγγελματική απασχόληση» και την τρίτη «μετασχηματισμό της οικιακής ομάδας». Τέλος, προκειμένου να δώσουμε μια συνθετική εικόνα των τριών υποομάδων θελήσαμε να επιμείνουμε περισσότερο στο φαινόμενο που έχει σχέση με την αύξηση της «ανεξαρτησίας των γυναικών».

9. Αύξηση της συναίνεσης

Όπως ήδη αναφέραμε, στη μήτρα δεν έχουν συμπεριληφθεί οι τάσεις που έχουν σχέση με τις πολιτικές επιλογές. Αντίθετα, συμπεριλάβαμε μόνο ορισμένες τάσεις που αφορούν την εξέλιξη του εκλογικού σώματος και των σημαντικότερων πολιτικών θεσμών, όπως είναι τα πολιτικά κόμματα. Όλες αυτές οι τάσεις αντιστοιχούν αναμφίβολα σε διαφορετικές ερμηνείες ίδιας αντίληψης, δηλαδή ότι οι παραδοσιακές πολιτικές αντιθέσεις εξασθενούν με την αύξηση της συναίνεσης των πολιτών γύρω από τους θεσμούς, τη μείωση της επιρροής του Κομμουνιστικού Κόμματος και την εμφάνιση ατόμων που ψηφίζουν σχετικά ανεξάρτητα και δεν υποστηρίζουν τα παραδοσιακά κόμματα.

Στο πρώτο αυτό σύνολο βρίσκουμε και την τάση που αναφέρεται στη γονιμότητα, θέμα εντελώς διαφορετικό εκ πρώτης όψεως, το οποίο φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με τις τάσεις που αφορούν την οικογένεια, τις οποίες παραθέσαμε παραπάνω. Η τάση όμως σχετικά με τη γονιμότητα είναι διατυπωμένη ως εξής: «διάδοση του μοντέλου οικογένειας με δύο παιδιά σε όλα τα κοινωνικά στρώματα». Η διατύπωση αυτή αποτελεί ερμηνεία της άποψης περί συγκλίσεως, όπως την ονομάζουν οι δημογράφοι.

Όπως προκύπτει, η παρουσία της εδώ φανερώνει το περιεχόμενο της ομάδας αυτής η οποία συγκεντρώνει όλες τις τάσεις που υπογραμμίζουν την αύξηση της συναίνεσης ανάμεσα στους Γάλλους.

10. Άνοδος του επιπέδου εκπαίδευσης των Γάλλων

Στην ομάδα αυτή είναι συγκεντρωμένες όλες οι βασικές τάσεις που αφορούν την εκπαίδευση γενικά, την άνοδο του επιπέδου εκπαίδευσης των Γάλλων και την εξέλιξη του εκπαιδευτικού συστήματος.

Θα πρέπει να επισημάνουμε πως δεν ήταν *a priori* αυτονόητο ότι θα βρίσκαμε στην ίδια ομάδα όλες τις τάσεις που έχουν σχέση με την εκπαίδευση. Ορισμένες λοιπόν τάσεις έχουν σχέση με τις θετικές όψεις των εξελίξεων, όπως: άνοδος του επιπέδου εκπαίδευσης και ανάπτυξη της διαρκούς επιμόρφωσης. Αντίθετα, άλλες υπογραμμίζουν τις αρνητικές επιπτώσεις της εκπαίδευσης τόσο στο θεσμό του σχολείου — η αύξηση του αριθμού των διδασκόντων συνοδεύεται από τη μείωση της εξουσίας και του γοήτρου της θέσης τους, ενώ ο θεσμός της εκπαίδευσης δεν μπορεί να συμβαδίσει με την ανάπτυξη του— όσο και στα ίδια τα άτομα — τα διπλώματα υποβαθμίζονται. Οπωσδήποτε, το γεγονός ότι βρίσκουμε εδώ συγκεντρωμένες όλες τις σχετικές τάσεις μας δείχνει ότι το εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί ενιαίο σύνολο έναντι των άλλων τάσεων, το οποίο δεν είναι δυνατόν να το διαχωρίσουμε, σύμφωνα με τα ενδιαφέροντά μας σε θεσμικές ή σε προσωπικές όψεις, για να διερενησούμε τις δυσλειτουργίες ή αντίθετα τις επιτεύξεις κτλ.

Στο σύνολο αυτό προστίθενται οι τάσεις που έχουν σχέση με την ανάπτυξη των μετρήσεων της κοινής γνώμης (sondages) και με την αύξηση των διαπραγματεύσεων μέσα στις επιχειρήσεις. Οι τεχνικές ανάλυσης των δεδομένων που χρησιμοποιήσαμε συνενώνουν τις δύο αυτές τάσεις πριν τις συνδέσουν με τις τάσεις που αναφέρονται στην εκπαίδευση.

Οι δύο παραπάνω τάσεις παρουσιάζουν πολλά κοινά σημεία τα οποία κατά τη γνώμη μας θα έπρεπε να συγκαταλέγονται στη γενικότερη αύξηση των διαδικασιών διαπραγμάτευσης μέσα στην κοινωνία. Σύμφωνα με τον όρο του J.D. Reynaud θα μπορούσαμε να μιλήσουμε ακόμα και για «πλειστοκρατία» (pléistocratie). Το γεγονός ότι αυτή η εξέλιξη συμπορεύεται με τις τάσεις που αφορούν την άνοδο του επιπέδου εκπαίδευσης παρουσιάζει αναμφίβολα εξαιρετικό ενδιαφέρον.

11. Αύξηση των δαπανών για την υγεία

Στον κατάλογο των τάσεων δεν συμπεριλάβαμε καμία τάση που να έχει άμεση σχέση με την ιατρική κατανάλωση. Αντίθετα δώσαμε περισσότερη έμφα-

ση στην εξέλιξη του συστήματος υγείας και επειδή είναι συγκεντρωμένες παρόμοιες τάσεις στην ομάδα αυτή θα μπορούσαμε να την είχαμε ονομάσει «ανάπτυξη του ιατρικού θεσμού». Αλλά, εκτός από τις τάσεις που περιγράφουν το σύστημα υγείας, βρίσκουμε εδώ τις κύριες τάσεις που αφορούν τη γήρανση του πληθυσμού, την αύξηση των κοινωνικών παροχών και την ανάπτυξη της κοινωνικής προστασίας, καθώς και αυτήν που αναφέρεται στις βιολογικές καινοτομίες. Οι «χρήστες του συστήματος υγείας» αποτελούν τον κοινό παρονομαστή των τριών αυτών τάσεων οι οποίες συνενώνονται με αυτές του συστήματος υγείας. Πάντως, η έκφραση «αύξηση των δαπανών υγείας» μας φαίνεται ότι καλύπτει τις διαφορετικές όψεις του συνόλου αυτού. Όπως είδαμε, περιλαμβάνεται εδώ και η τάση σχετικά με την πληθυσμιακή γήρανση την οποία δεν είχαμε εξαρχής υπολογίσει ότι θα τη βρίσκαμε με τις τάσεις του συστήματος υγείας.

12. Εξασθένηση της αυταρχικότητας

Στην ομάδα αυτή είναι συγκεντρωμένες όλες οι τάσεις που υπογραμμίζουν τη μείωση της αυταρχικότητας στις κοινωνικές σχέσεις. Όπως π.χ.

- εξασθένηση του θεσμού και της ανώτατης εξουσίας της καθολικής εκκλησίας
- μεταβολές των παιδαγωγικών σχέσεων στο σχολικό σύστημα
- αλλαγές στους συζυγικούς ρόλους

Οι μετασχηματισμοί αυτού του τύπου των σχέσεων αναφέρονται είτε σε μεμονωμένους θεσμούς είτε σε ένα τμήμα της κοινωνίας. Τη μόνη εξαίρεση αποτελούν οι επιχειρήσεις που δεν εμφανίζονται στην ομάδα αυτή. Θα έπρεπε ίσως να διερευνήσουμε καλύτερα τους λόγους αυτής της παράλειψης.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΙΤΙΟΤΗΤΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΜΑΚΡΟΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΤΑΣΕΩΝ

Είναι λοιπόν δυνατό να αναλύσουμε τις σχέσεις αιτιότητας μεταξύ των δώδεκα ομάδων που μόλις παρουσιάσαμε.

Έτσι, προχωρούμε στη δημιουργία ενός νέου τετραγωνισμένου πίνακα όπου κάθε γραμμή ή κολόνα αντιστοιχεί σε μια μακροκοινωνιολογική τάση. Μετρούμε τον αριθμό των αιτιοτήτων μεταξύ όλων των κυρίων τάσεων που συνθέτουν τη μακροκοινωνιολογική τάση και βρίσκονται σε γραμμή και όλες αυτές που βρίσκονται σε κολόνα και μεταφέρουμε τον αριθμό αυτό στην αντίστοιχη «κυψελίδα».

Για παράδειγμα, υπάρχουν 14 «βέλη» (flèches) που κατευθύνονται από

την ομάδα Α προς την ομάδα Β, αλλά υπάρχουν 27 προς την αντίθετη κατεύθυνση. Από την αφαίρεση των δύο αυτών αριθμών έχουμε -13. Ο αριθμός αυτός αποτελεί από μόνος του μια ένδειξη της έντασης της σχέσης, και είναι προτιμότερο πριν τον ερμηνεύσουμε, να τον αντισταθμίσουμε με τον αριθμό των κύριων τάσεων που εμπλέκονται σε αυτή τη συσχέτιση. Πράγματι, εάν οι τάσεις που σχηματίζουν δύο ομάδες Χ και Ψ, των οποίων μελετούμε την αλληλεπίδραση, είναι πολλές, ο δείκτης μας έχει πολλές πιθανότητες να είναι υψηλός. Για να εξουδετερώσουμε το αποτέλεσμα αυτό, που οφείλεται μόνο στο «μέγεθος» των μακροκοινωνιολογικών τάσεων, θα διαιρέσουμε καθέναν από αυτούς τους δείκτες έντασης (indicateurs d'intensité) με το σύνολο των κυρίων τάσεων που είναι συγκεντρωμένες μέσα στις μακροκοινωνιολογικές τάσεις και διασταυρώνονται. Στη συνέχεια θα σχολιάσουμε συνοπτικά τη μήτρα που σχηματίζεται με αυτόν τον τρόπο.

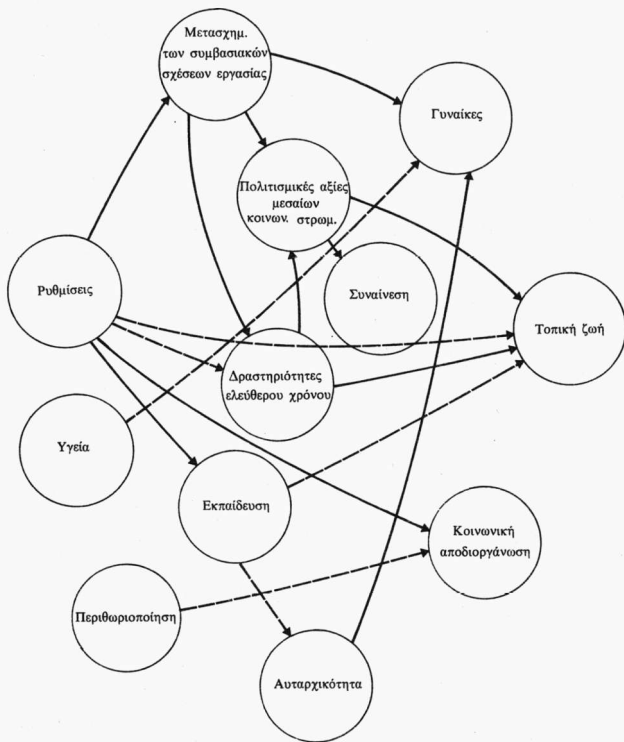
Εάν λάβουμε υπόψη μας την παρουσία μόνο μιας συσχέτισης, παρατηρούμε ότι καμία από τις μακροκοινωνιολογικές τάσεις δεν είναι σε θέση να προηγείται απόλυτα, δηλαδή να αποτελεί απόλυτο σημείο εκκίνησης. Ό,τι συμβαίνει δηλαδή στη μήτρα των συσχετίσεων μεταξύ των κυρίων τάσεων, το ίδιο παρατηρούμε και στο γράφημα.

Με άλλα λόγια, ακόμα κι όταν διαλογιζόμαστε με όρους κοινωνιολογικών ή μακροκοινωνιολογικών τάσεων, από ποιοτική άποψη, δεν βλέπουμε να υπάρχει κάποιος μετασχηματισμός της γαλλικής κοινωνίας που να προηγείται σε σχέση με όλους τους άλλους ή από τον οποίο οι υπόλοιποι μετασχηματισμοί θα προέρχονται συστηματικά. Η πολύπλοκη υπολανθάνουσα αιτιότητα στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των κοινωνικών αλλαγών κινείται πάντα κυκλικά.

Με αυτό το δεδομένο πρέπει να είμαστε λιγότερο απόλυτοι όταν λαμβάνουμε υπόψη μας την ένταση των σχέσεων. Για παράδειγμα, η ομάδα Ε («Ανάπτυξη των ενδιάμεσων ρυθμίσεων») είναι πρακτικά πάντα αιτιακή, ενώ η ίδια προκαλείται μόνο δύο φορές σε πολύ μικρό βαθμό. Εάν κρατήσουμε μόνο τις αρκετά «έντονες» σχέσεις καταλήγουμε σε μια κατάσταση αρκετά διαφορετική από την κυκλικότητα. Μερικές μακροκοινωνιολογικές τάσεις είναι αιτιακές, άλλες προκαλούνται και άλλες τέλος μένουν σε μια κατάσταση ενδιάμεση. Αυτή τη φορά είναι δυνατό να γίνει μια ιεράρχηση των τάσεων, η οποία αναπαρίσταται στη γραφική παράσταση 5.

Οι τάσεις που αφορούν την ανάπτυξη των ενδιάμεσων ρυθμίσεων, του συστήματος υγείας και μερικών διαδικασιών περιθωριοποίησης εμφανίζονται ως εξωγενείς γιατί δεν υπάρχουν σημαντικές τάσεις που να προηγούνται από αυτές. Παρ' όλα αυτά, οι τρεις αυτές ομάδες δεν θα πρέπει ίσως να αντιμετωπιστούν με τον ίδιο τρόπο. Η πρώτη κατέχει μια θέση φανερά προνομιακή μέσα στη γραφική παράσταση, πράγμα το οποίο αφήνει να εννοηθεί ότι το επίπεδο των ενδιάμεσων ρυθμίσεων, ενδιάμεσων ακριβώς μεταξύ του συνολι-

Γραφική παράσταση 5: Σχέσεις αιτιότητας ανάμεσα στις μακροκοινωνιολογικές τάσεις

κού και του τοπικού επιπέδου της κοινωνίας, θα ήταν ο προνομιακός χώρος όπου θα διαμορφωνόταν το σημαντικότερο μέρος του *primum movens* των κοινωνικών μετασχηματισμών. Θα ήταν χρήσιμο να διεξαχθούν μερικές έρευνες για να επιβεβαιωθεί η εγκυρότητα αυτής της υπόθεσης.

Μερικές μακροκοινωνιολογικές τάσεις χρησιμεύουν ως ενδιάμεσες ανάμεσα στις ομάδες που είναι αιτιακές και σε αυτές που προκαλούνται. Πρόκειται καταρχήν για τους μετασχηματισμούς των συμβασιακών σχέσεων εργασίας που επιδρούν στην εξάπλωση των πολιτισμικών αξιών των μεσαίων κοι-

νωνικών στρωμάτων, ενισχύοντας την εξέλιξη των τρόπων ζωής και την ανεξαρτησία των γυναικών. Πρόκειται επίσης για τις εξελίξεις που αφορούν την εκπαίδευση, την αυταρχικότητα, τον ελεύθερο χρόνο και τα μεσαία κοινωνικά στρώματα. Σύμφωνα με τη γραφική παράσταση 5, αυτές οι μακροκοινωνιολογικές τάσεις είναι δυνατόν να χωριστούν σε δύο μεγάλα σύνολα.

Το πρώτο σύνολο παρουσιάζει την κοινωνική δομή κάτω από την οπτική γωνία των μεταβολών της εργασίας, των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων και των πολιτισμικών τους αξιών. Πρέπει να σημειώσουμε ότι οι τάσεις που έχουν σχέση με τη συναίνεση συνιστούν ένα είδος προσθήκης που προκαλείται κυρίως από τη διάδοση των πολιτισμικών αξιών των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων.

Το δεύτερο σύνολο αντιστοιχεί στην εκπαίδευση με την ευρεία της έννοια, δηλαδή τη μεταβολή του εκπαιδευτικού συστήματος και τα αποτελέσματά της πάνω στις σχέσεις εξουσίας. Τελικά πρόκειται για την κοινωνικοποίηση των ατόμων και την ανάπτυξη νέων κοινωνικών σχέσεων.

Όσον αφορά τις τάσεις σχετικά με τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου και τους τρόπους ζωής, όπως φαίνεται στη γραφική παράσταση, βρίσκονται πιο κοντά στο πρώτο σύνολο παρά σε αυτό εδώ.

Το αποτέλεσμα αυτό, που δεν ήταν καθόλου αυτονόητο από την αρχή, μας επιτρέπει να διατυπώσουμε ορισμένες υποθέσεις για τη συνέχεια. Τέλος, απομένουν τρεις μακροκοινωνικές τάσεις (η «ανεξαρτησία των γυναικών», η «κοινωνική αποδιοργάνωση» και η «τοπική ζωή») που αντιπροσωπεύουν, κατά κάποιον τρόπο, την καθαρή ενδογένεια του μοντέλου και οι οποίες προκαλούνται μόνον από τις άλλες τάσεις. Καμία από αυτές δεν μπορεί να αποδοθεί σ' ένα μόνο από τα σύνολα που περιγράψαμε γιατί όλες καθορίζονται από πολλούς παράγοντες. Επιπλέον είναι αυτόνομες μια και δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους και αντιπροσωπεύουν τις τρεις κύριες εξόδους του μοντέλου.

Είναι προφανές ότι όσα περιγράψαμε εδώ δεν αποτελούν ένα οριστικό σχήμα ανάλυσης των κοινωνικών μεταβολών. Το μοντέλο που απορρέει πρέπει κατά κύριο λόγο να θεωρηθεί ως ένα μοντέλο που μπορεί να βοηθήσει στη διατύπωση νέων υποθέσεων έρευνας, τις οποίες στη συνέχεια θα πρέπει να διερευνήσουμε.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΜΗΤΡΑΣ ΣΕ ΚΥΡΙΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ

(analyse en composantes principales):

«ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ» ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΤΑΣΕΩΝ

Με όσα προηγήθηκαν, οι μακροκοινωνιολογικές τάσεις προήλθαν από μια ιεραρχημένη ανιούσα ταξινόμηση εφαρμοσμένη στη *μήτρα* των ομοιοτήτων

μεταξύ των τάσεων. Το πρόβλημα είναι να κατανοήσουμε εάν οι διαίρεσεις που προέκυψαν αντανακλούν σωστά τη δομή των δεδομένων και συνεπώς δεν είναι το προϊόν ενός τεχνάσματος που οφείλεται στη μέθοδο που χρησιμοποιήθηκε. Τα πρώτα στοιχεία μιας απάντησης θα μας δοθούν με την υποβολή της ίδιας μήτρας σε μια άλλη τεχνική ανάλυσης και με τη σύγκριση των αποτελεσμάτων. Χρησιμοποιήσαμε εδώ την *ανάλυση σε κύριες συνιστώσες*.

Συγκρίνοντας τη γραφική παράσταση της παραγοντικής ανάλυσης (βλ. γραφική παράσταση 6) με τη διαίρεση σε 12 ομάδες για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως, διαπιστώνουμε καταρχήν ότι η πιο πυκνή ομάδα που βρίσκεται αριστερά πάνω στον οριζόντιο άξονα αντιστοιχεί στις ομάδες Α και Γ: «νέες πολιτισμικές αξίες των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων» και «ανάπτυξη της τοπικής ζωής». Η ομάδα Β «ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου» βρίσκεται ακριβώς από κάτω. Περνούμε από την (ΑΓ) στη Β διαμέσου της τάσης «διάδοση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων».

Στον αντίποδα, πάνω στον ίδιο άξονα, βρίσκουμε όλες τις δημογραφικές τάσεις που συνδέονται μεταξύ τους εξαιτίας του γεγονότος ότι εκφράζουν μια «μεγαλύτερη ανεξαρτησία των γυναικών» που αντιστοιχεί στην ομάδα Η: «ανεξαρτησία των γυναικών» και ακριβώς από πάνω τις τάσεις που εξαρτώνται από την «εξασθένηση της αυταρχικότητας» που αντιστοιχεί στην ομάδα Ιβ.

Στο κέντρο της γραφικής παράστασης βρίσκονται οι μεταβλητές που είναι πιο ανεξάρτητες (δηλαδή αυτές που συνδυάζονται περισσότερο ή λιγότερο ανεξάρτητα με όλες τις άλλες). Συναντούμε εδώ ό,τι έχει σχέση με την ανάπτυξη των συστημάτων υγείας (ομάδα Ια), με το γεγονός ότι οι Γάλλοι μορφώνονται όλο και περισσότερο (ομάδα Ι), με την περιθωριοποίηση μερικών κοινωνικών στρωμάτων (ομάδα Ζ) και με την εμφάνιση νέων μορφών συμβασιακών σχέσεων στην αγορά εργασίας (ομάδα Δ).

Μέσω των μεταβλητών αυτής της τελευταίας ομάδας περνάμε σ' ένα σύνολο τάσεων που βρίσκονται στο κέντρο του οριζόντιου άξονα, αλλά ψηλά στον κάθετο άξονα. Αυτές οι τάσεις αντιστοιχούν περίπου σε αυτές της ομάδας Ε που εκφράζει την ανάπτυξη των ενδιάμεσων ρυθμίσεων.

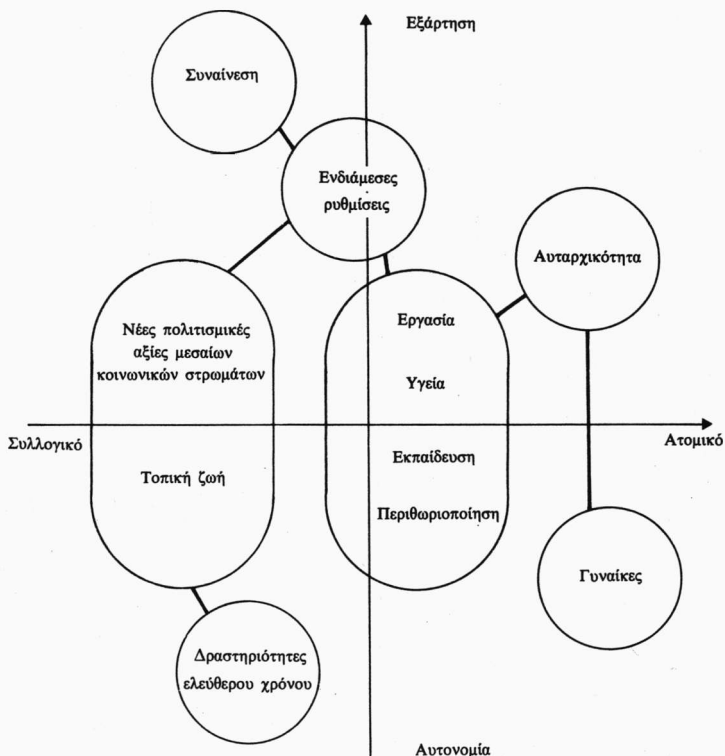
Τέλος, ακριβώς από κάτω βρίσκουμε το μεγαλύτερο μέρος των τάσεων της ομάδας Θ που συνδέεται με την εξασθένηση ορισμένων πολιτικών χωρισμών και με την αύξηση της συναίνεσης.

Όλες αυτές οι ομαδοποιήσεις πλησιάζουν πολύ εκείνες για τις οποίες έγινε λόγος προηγουμένως. Η μόνη διαφορά που παρατηρείται εδώ είναι η απουσία της ομάδας ΣΤ (κοινωνική αποδιοργάνωση), που αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο προς αυτή την κατεύθυνση. Η ομάδα αυτή, που εμφανίστηκε πιο πάνω όταν χρησιμοποιήσαμε τον αλγόριθμο του «μέγιστου-ελάχιστου» (algo-

githme du saut maximal), διασπάται μόλις χρησιμοποιήσουμε άλλους αλγόριθμους ταξινόμησης. Το γεγονός ότι δεν τη βρίσκουμε στη γραφική παράσταση της παραγοντικής ανάλυσης ενισχύει την εντύπωση ότι δεν πρόκειται για μια σταθερή ομάδα. Αντίθετα, όλες οι άλλες ομαδοποιήσεις αντιστοιχούν στην υπολανθάνουσα δομή των δεδομένων. Η σύγκλιση των δύο τύπων ανάλυσης μας δείχνει λοιπόν ότι τα μεθοδολογικά τεχνάσματα επιδρούν ελάχιστα στο τελικό αποτέλεσμα.

Η διάταξη των διαφόρων σημείων και ομάδων τάσεων κατά μήκος των

Γραφική παράσταση 6: Περίληψη της παραγοντικής ανάλυσης (analyse factorielle)

αξόνων μας επιτρέπει να τους αποδώσουμε μια ιδιαίτερη σημασία. Ο οριζόντιος άξονας θα μπορούσε να αναπαριστά τη λανθάνουσα μεταβλητή: «ελευθερία των ατόμων». Κατευθυνόμενοι από τα αριστερά προς τα δεξιά, πηγαίνουμε από το συλλογικό προς το ατομικό. Ο κάθετος άξονας αναπαριστά τους «καταναγκασμούς της κοινωνίας». Κατευθυνόμενοι από κάτω προς τα πάνω, πάμε από τον ελεύθερο χρόνο και τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου προς την εργασία και την πολιτική, όπως φαίνεται και στην παρακάτω απλοποιημένη γραφική παράσταση.

Αντίθετα απ' ό,τι περιμέναμε, εκείνο που προκύπτει ως συμπέρασμα από την ανάλυση αυτή είναι ότι το ζήτημα της ελευθερίας, στην πιο πλατιά του έννοια (ως διαλεκτικό παιχνίδι ανάμεσα στους καταναγκασμούς της κοινωνίας και την αυτονομία των ατόμων και των ομάδων), δομεί το σύνολο των τάσεων εξέλιξης της γαλλικής κοινωνίας, και συνιστά το σημαντικότερο θέμα της κοινωνικής αλλαγής για τα τελευταία δεκαπέντε αλλά και για τα επόμενα χρόνια.

Μετάφραση: Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη, Ανδρομάχη Χατζηγιάννη

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ «LOUIS DIRN»

- Henri Mendras και Michel Forsé, *Le changement social*, Παρίσι, Armand Colin, 1983.
- Michel Forsé, «Les Français redécouvrent les vertus au micro social», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 1, Ιούνιος 1982.
- Henri Mendras και Michel Forsé, «Vers un renouveau du troc et de l'économie domestique», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 2, Οκτώβριος 1982.
- Denis Stoclet, «Les transferts entre marchand et domestique: travail des femmes, loisirs des hommes», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 3, Φεβρουάριος 1983.
- Michel Forsé, «Activité et chômage des femmes en France face à la crise», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 3, Φεβρουάριος 1983.
- Henri Mendras, «Plaidoyer pour une politique de développement rural», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 4, Ιούνιος 1983. (Ανατύπωση: Henri Mendras, *La fin des paysans. Aries. Actes-Sud*, 1984).
- Michel Forsé, «Les créations d'associations: un indicateur de changement social», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 6, Ιανουάριος 1984.
- Louis Dirn και Henri Mendras, «Le troisième âge animera la société française», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 8, Ιούλιος 1984.
- Michel Forsé, Ludovic Lebart, «Chronique des opinions et aspirations des Français. 1983: un réalisme morose», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 8, Ιούλιος 1984.
- Michel Forsé, «Vers une diversification des modèles d'économie domestique», *Revue Tocqueville*, τ. IV, χειμώνας 1984.
- Louis Dirn και Denis Stoclet, «Travail des femmes et structures sociales», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 10, Ιανουάριος 1985.
- Louis Dirn και Jean-Pierre Jaslin, «Crise ou renforcement du syndicalisme?», *Revue de l'O.F.C.E.*, αρ. 12, Ιούλιος 1985.
- Jean-Hugues Dechaux, «Renaissance de la parentèle», *Revue Tocqueville*, τ. VII, άνοιξη 1986.
- Etienne Bertier, «Les Français jugent leur niveau de vie», *Futuribles*, Μάρτιος 1985.

- Michel Forsé, «Ethique personnelle et inquiétude sociétale», *Futuribles*, Μάρτιος 1985.
- Louis Dirn, «Pour un tableau tendanciel de la société française: un parti de recherche», *Revue Française de Sociologie*, ap. 3, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 1985.
- Michel Forsé, «La diversification de la société française vue à travers le mariage et l'idéologie», *Revue Tocqueville*, τ. VII, άνοιξη 1986.
- Michel Forsé, «Le recul du mariage», *Revue de l'O.F.C.E.*, ap. 16, Ιούλιος 1986.
- Henri Mendras, *De quelques tendances majeures de transformation de la société française*, Roneo, 1986.
- Henri Mendras, «Le social entraîne-t-il l'économique?», *Revue de l'O.F.C.E.*, ap. 17, Νοέμβριος 1986.
- Michel Forsé, *Traitement statistique d'une matrice de relations causales entre tendances du changement social*, Document de travail de l'O.F.C.E., ap. 84/07, Μάιος 1984.